

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

δινήεσσα

τιμητικός τόμος για την
Κατερίνα Ρωμοπούλου

Θεσσαλονίκη 2012

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

δινήεσσα

τιμητικός τόμος για την
Κατερίνα Ρωμιοπούλου

Επιμέλεια έκδοσης

Πολυξένη Αδάμ-Βελένη Κατερίνα Τζαναβάρη

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2012

Επιμέλεια έκδοσης:
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη

Διόρθωση κειμένων:
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη
Μιχάλης Ιντζές

*Οι αγγλικές περιλήψεις
μεταφράστηκαν με ευθύνη των συγγραφέων*

Εικόνες εξώφυλλου:
Κτερίσματα από τον τάφο της Σταυρούπολης, 1974

Φωτογραφία εμπροσθόφυλλου:
Ορέστης Κουράκης

ISBN 978-960-9621-09-0

Έκδοση Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης αρ. 18
Archaeological Museum of Thessaloniki publication no. 18

© ΥΠΑΙΘΠΑ, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 2012
Hellenic Ministry of Education and Religious Affairs, Culture
and Sports, Archaeological Museum of Thessaloniki, 2012

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Παραγωγή / Production

 **ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ZITI**
www.ziti.gr

Περιεχόμενα | Contents

αντί προλόγου <i>Πολυξένη Αδάμ-Βελένη, Κατερίνα Τζαναβάρη</i>	V
Κατερίνα Ρωμοπούλου. Βιογραφία - Εργογραφία	1
Κατερίνα Ρωμοπούλου: μια ανορθόδοξη προσωπογραφία <i>Άγγελος Δεληβορριάς</i>	7
Κατερίνα Ρωμοπούλου: μια διαδρομή <i>Κωνσταντίνος Τσάκος</i>	11
A. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ	
Κουτάλες και κουτάλια από τον νεολιθικό οικισμό της Θέρμης στην Κεντρική Μακεδονία <i>Ladles and spoons from the neolithic settlement at Thermi, Central Macedonia</i> <i>Μαρία Παππά Maria Pappa</i>	25
Μία εικονογραφική παρατήρηση επί της ΥΕΙΠΓ «Γραπτής Στήλης» των Μυκηνών <i>An iconographical observation on the LHIII C "Painted Stele" from Mycenae</i> <i>Θεόδωρος Ηλιόπουλος Theodore Eliopoulos</i>	35
Πολυτελείς θήκες ψιμυθίων της Μυκηναϊκής εποχής (16 ^{ος} -14 ^{ος} αι. π.Χ.) <i>Luxurious cosmetic containers of Mycenaean times (16th-14th cent. B.C.)</i> <i>Ελένη Κωνσταντινίδη-Συβρίδη Eleni Konstantinidi-Sybridi</i>	47
Έθιμα ταφής στην ΥΕΙΠ Ηλεία <i>LHIII burial rites in Elis</i> <i>Κωνσταντίνος Νικολέντζος Konstantinos Nikolentzos</i>	55
Μυκηναϊκή Αίγινα. Κολώνα – Λαζάρηδες: ιστορία δύο θέσεων <i>Mycenaean Aegina. Kolonna-Lazarides: The tale of two settlements</i> <i>Νάγια Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα Naya Polychronakou-Sgouritsa</i>	69
Παναγίτσα-Ζέρβη Έδεσσας: νεκροταφείο πρώιμης εποχής σιδήρου <i>Iron age cemetery at the Panagitsa-Xervi of Edessa</i> <i>Αναστασία Χρυσστόμου Anastasia Chrysostomou</i>	81
B. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	
I. Τοπογραφία, αρχιτεκτονική, ανασκαφές	
Η χωροθέτηση της ελληνιστικής και ρωμαϊκής ακρόπολης της Θεσσαλονίκης. Στοιχεία εντοπισμού <i>The location of the Hellenistic and Roman Acropolis in Thessaloniki.</i> <i>Tracing evidence</i> <i>Ευτέρπη Μαρκή Efterpi Marki</i>	93
Harpaliani: μια νέα κώμη της ρωμαϊκής αποικίας των Φιλίππων <i>Harpaliani: a new village (vicus) of the roman colony of Philippi</i> <i>Παντελής Νίγδελης Pantelis Nigdelis</i>	103
Εκ Κρηστωναίων <i>The Crestonians</i> <i>Θωμάς Σαββοπούλου Thomai Savvopoulos</i>	111
Μαρώνεια. Δημόσια κτήρια στην πόλη των υστεροκλασικών και ελληνιστικών χρόνων (4 ^{ος} -2 ^{ος} αι. π.Χ.) <i>City of Maroneia. Public buildings of the post-classical and hellenistic period (4th-2nd cent. B.C.)</i> <i>Ηλέκτρα Αναγνωστοπούλου-Χατζήπολυχρόνη</i> <i>Electra Anagnostopoulou-Hadjipolychroni</i>	121
Επίθεση και άμυνα στην πόλη των Αβδήρων "Attacks" and "defense" in the ancient city of Abdera <i>Κωνσταντίνος Καλλιντζή Constantina Kallintzi</i>	131
Ανασκαφή Στρυμής (?) <i>Excavation of Stryme (?)</i> <i>Διαμαντής Τριαντάφυλλος, Δόμνα Τερζοπούλου</i> <i>Diamantis Triantaphyllos, Domna Terzopoulou</i>	141
Νεότερα στοιχεία για το ανατολικό νεκροταφείο της Ερέτριας. Η ανασκαφή του οικοπέδου Αν. Ψωμά στους Αμπελώνες Ερέτριας <i>Recent data concerning the eastern cemetery of Eretria.</i> <i>The excavation of An. Psoma plot at Ambelones</i> <i>Αθανασία Ψάλτη Athanasia Psalti</i>	157
II. Κεραμική, αγγειογραφία, ζωγραφική	
Α Northern Aegean Amphora from Xeropolis, Lefkandi Αμφορέας από το Βόρειο Αιγαίο από την Ξηρόπολη στο Λευκαντί Εύβοιας <i>Irene Lemos Ειρήνη Λαιμού</i>	177
Γνωστά και άγνωστα από τη ναξιακή κεραμική του 7 ^{ου} αι. π.Χ. On 7th c. BC pottery from Naxos <i>Ευαγγελία Σημαντώνη-Μπουρνιά Evangelia Simantoni-Bournia</i>	183
Υδρίες με γραπτή διακόσμηση στον βορειοελλαδικό χώρο <i>Hydriae with painted decoration from northern Greece</i> <i>Άννα Παντή Anna Panti</i>	191
Επίσκατη κεραμική στο παράλιο νεκροταφείο της Μένδης <i>Import pottery at the seaside cemetery of Mende</i> <i>Σοφία Μοσχονισιώτη Sophia Moschonissioti</i>	201
Από τον αθηναϊκό Κεραμεικό στην Κω. Ένας αμφορέας από τον κύκλο του Ζωγράφου του Αντιμένους με παράσταση Ηρακλή <i>From the athenian Kerameikos to Kos. An amphora of the cycle of the Antimenes Painter with a depiction of Herakles</i> <i>Δημήτρης Μποσανάκης Dimitris Bosnakis</i>	211

Εμπορικοί αμφορείς από εργαστήρια του βόρειου Αιγαίου στο νεκροταφείο της Ακάνθου Northern Aegean trade amphorae from the cemetery of Acanthus Κώστας Φίλης <i>Kostas Fills</i> 219	219
Ο κάνθαρος αρ. 12264 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και η ταύτιση ενός νέου αγγειογράφου του βοιωτικού Κεραμεικού The kantharos no. 12264 in the National Archaeological Museum of Athens and the identification of a new boeotian vase painter Χριστίνα Αβρονιδάκη <i>Christina Avronidaki</i> 227	227
Η ανατροφή του Αχιλλέα από τον Χείρωνα: παραλλαγές του θέματος στα έργα του Ζωγράφου του Εδιμβούργου The upbringing of Achilles by Cheiron: variations of the subject in the work of the Edinburgh Painter Ευάγγελος Βιβλιοδέτης <i>Evangelos Vivliodetis</i> 235	235
Λήκυθος τεχνικής Six από την Άκανθο A lekythos in Six's technique from Akanthos Ελένη Τρακοσπούλου-Σαλακίδου <i>Eleni Trakosporoulou-Salakidou</i> 245	245
«Επί πέτρας καθεζόμενος». Ο τάφος της Γούβας "Sitting on a rock". The tomb of Gouva Γιώργος Καββαδίας <i>George Kavadias</i> 255	255
«Ο δὲ δαίμων ἔφθασε τοὺς χούρς»: εγχυτρισμός νεαρού ατόμου από το Παλαιόκαστρο Νισύρου Death has come in the age of the choes: pithos burial of a young person in Palaeokastro of Nisyros Καλλιόπη Μπαϊράμη <i>Kalliopi Bairami</i> 269	269
Σκηνή διδασκαλίας σε αττικό ερυθρόμορφο αρύβαλλο School scene on an attic red figure aryballos Αθηνά Χατζηδημητρίου <i>Athina Chatzidimitriou</i> 277	277
Πλαστική λήκυθος από τη Μιέζα A figurine lekythos from Mieza Ευρυδίκη Κεφαλίδου <i>Eurydice Kefalidou</i> 289	289
The Namepiece of the Typhon Painter: An Alternate View The namepiece of the Typhon Painter: an alternate view Joan Mertens <i>Joan Mertens</i> 299	299
Ταφή νέας γυναίκας από την Ακραϊφία: μια άωρη νεκρή του 4 ^{ου} αι. π.Χ. Burial of a young woman at Akraiphia: an aoros dead of the 4 th c. B.C. Βικτώρια Σαμπεταί <i>Victoria Sabetai</i> 305	305
Κάνθαροι με φαλλόμορφη προχοή από το ιερό στην ακρόπολη της Μινώας Αμοργού Kantharoi with phallus-shaped spout from the acropolis of Minoa on Amorgos Βασιλική Παππά <i>Vasiliki Pappa</i> 315	315
Ανάγλυφος κρατήρας με διονυσιακό θίασο από τις Πέτρες Φλώρινας A relief krater with dionysiac thiasus from Petres Florinas Πολυξένη Αδάμ-Βελένη <i>Polyxeni Adam-Veleni</i> 323	323
Άνδρείκελον, το χρώμα του δέρματος στην αρχαία ελληνική ζωγραφική Andreikelon, the skin colour in ancient greek painting Χαρίκλεια Μπρεκουλάκη <i>Hariclia Breoulaki</i> 339	339

III. Πλαστική

Το βάθρο αρ. ευρ. 1691 του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου The marble base inv. nr. 1691 of the National Archaeological Museum Ελένη Κουρίνου <i>Eleni Kourinou</i> 353	353
Επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη αθλητή από την Αμφίπολη Inscribed funerary stela of an athlete from Amphipolis Πηνελόπη Μάλαμα <i>Penelope Malama</i> 361	361
Αποσπασματικό άγαλμα Δήμητρας από το ιερό της θεάς στην Πρόερνα A fragmentary statue of Demeter from the Sanctuary of the Goddess at Proerna Ιφιγένεια Λεβέντη <i>Iphigeneia Leventi</i> 371	371
Παρατηρήσεις στους χάλκινους ανδριάντες από την αγορά της Κασσώπης Remarks on bronze statues in the agora of Cassope Νικόλαος Κατσκούδης <i>Nikolaos Katsikoudis</i> 379	379
Επιτύμβιες επιγραφές Πέλλας Inscribed grave stelae from Pella Μαρία Λυλιμπάκη-Ακαμάτη <i>Maria Lilimpaki-Akamati</i> 389	389
Δύο επιτύμβιες στήλες ρωμαϊκών χρόνων με παραστάσεις χειρωνακτών από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Two grave stelai of the roman period in the National Archaeological Museum representing manual workers Έλενα Βλαχογιάννη <i>Elena Vlachogianni</i> 401	401
Νέα ανάγλυφα των Διόσκουρων από τη Σπάρτη New Dioskuri reliefs from Sparta Μαρία Τσούλη <i>Maria Tsouli</i> 409	409
Θραύσματα σαρκοφάγων από τη Λισό της Κρήτης. Τυπολογικά και εικονογραφικά προβλήματα Fragments of roman sarcophagi from Lissos, Crete. Typological and iconographical problem Στυλιανός Κατάκης <i>Stylianos Katakis</i> 419	419
Διπλή ερμαϊκή στήλη Σειληνού και Μαινάδας Double hermaic stela of a silen and a maenad Μπάραμπα Σμιτ-Δούνα <i>Barbara Schmidt-Dounas</i> 429	429
Η επιτύμβια στήλη της Φαύστας και του Μυρίνη από την Αττική The grace stela of Fausta and Myrene from Attica Άννα-Βασιλική Καραπαναγιώτου <i>Anna Vassiliki Karapanagioutou</i> 435	435
Η επιτύμβια στήλη του Τυρρυσσάιου Φιλοξένου από το Μουσείο της Βέροιας The funerary stela of Tyrissaios Philoxenos from the Museum of Beroia Αγγελική Κουκουβού <i>Angeliki Koukouvou</i> 441	441

IV. Μικροτεχνία

Γυάλινα και φαγεντιανά μικροαντικείμενα από τη νότια Ρόδο Glass and faience objects from south Rhodes Παύλος Τριανταφυλλίδης <i>Pavlos Triantafyllidis</i> 453	453
Χάλκινα εξαρτήματα (πόρτες) γυναικείων ζωνών από κατασχέσεις στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συμβολή στη μελέτη της μακεδονικής μεταλλοτεχνίας Bronze buckles for women's belts from confiscations at the National Archaeological Museum. A contribution to the study of macedonian metalworking Ρόζα Προσκυνητοπούλου <i>Rosa Proskynitopolou</i> 459	459

Ο διπλός πέλεκυς στο νεκροταφείο της Νέας Φιλαδέλφειας The double axe in the cemetery of Nea Philadelpheia <i>Βασιλική Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Vasiliki Misailidou-Despotidou</i> 471	Ανάγλυφο Πάνα από το ιερό Απόλλωνα, Νυμφών και Πάνα στον «Μαύρο Βράχο» Σιδηροκάστρου Pan's marble relief from the rock sanctuary "Mavros Vrachos" (i.e. Black rock), dedicated to Apollo, the Nymphs and Pan, in Sidirokastro, Serres, Greece <i>Κατερίνα Περιστέρη Katerina Peristeri</i> 575
Μια σπάνια κοροπλαστική εκδοχή της χρυσελεφάντινης φειδιακής Αθηνάς A rare coroplastic version of Pheidias' chryselephantine statue of Athena <i>Άγγελος Δεληβορριάς Aggelos Delivorrias</i> 481	Μία ενεπίγραφη αγνύθα από τη Συλλογή Γιαμαλάκη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου και τα Ωσχοφόρια An inscribed loomweight from the Giamalakis Collection (Archaeological Museum of Herakleion) and the Oschophoria <i>Μαρία Κουτσουμπάου Maria Koutsoumpou</i> 579
Πήλινο ειδώλιο αστραγαλιζούσας νέας από την Ερέτρια (ΕΑΜ 12112) Terracotta figurine of a young female knucklebone player from Eretria (NM 12112) <i>Μαρία Χιδίρογλου Maria Chidiroglou</i> 493	Αναθηματικός κιονίσκος στον Δία Ύψιστο από τα Πλανά Χαλκιδικής Votive kioniskos to Zeus Hypsistos from «Plana», Chalcidice <i>Κατερίνα Τζαναβάρη Katerina Tzanavari</i> 587
Δαχτυλίδι με ορφικό συμβολισμό από το νεκροταφείο της αρχαίας Πύδνας Ring with orphic symbolism from the cemetery of Ancient Pydna <i>Ελισάβετ-Μπεττίνα Τσιγαρίδα Elizabeth-Bettina Tsigarida</i> 503	«Αρτέμιδι Σιβονική...». Περιπτώσεις τοπικών λατρειών Άρτεμης στη Μακεδονία «Αρτέμιδι Σιβονική...». Cases of local cults of Artemis in Macedonia <i>Καλλιόπη Χατζηνικολάου Kalliopi Chatzinikolaou</i> 601
...χρυσού τ' ἠλέκτρον τὲ καὶ ἄργυρον ἢ δ' ἑλέφαντος... Ελεφάντινα αντικείμενα από τον τάφο της Κρίσεως και οι συμβολικές χρήσεις του ελεφαντόδοντου από την «ελίτ» ...Of gold and amber and silver and ivory... Ivory artefacts of the tomb of Judgement and the symbolic uses of ivory by the "elite" <i>Ευαγγελία Στεφανή Evangelia Stefani</i> 509	Auch im Tod vereint Μαζί και στο θάνατο <i>Imma Kilian-Dirlmeier Imma Kilian-Dirlmeier</i> 609
Μία απεικόνιση του Έρωτα και της Ψυχής σε μετάλλιο πυξίδια από την ελληνιστική νεκρόπολη της Αμφίπολης A representation of Eros and Psyche on a pyxis from the hellenistic necropolis of Amfipolis <i>Ηλέκτρα Ζωγράφου Electra Zografou</i> 523	VI. Νομισματική, επιγραφική, ιστορία
Πεσσός παιχνιδιού από το Δίον A game counter from Dion <i>Σεμέλη Πινγιάτογλου Semeli Pingiatoglou</i> 529	Αργυρή έκδοση με κεφαλή ίππου από τη Σερμυλία. Παρατηρήσεις για την απόδοση μικρών υποδιαίρεσεων του αυτού τύπου στον Αλέξανδρο Α' της Μακεδονίας A silver fraction with horse's head/incuse type from Sermylia. Comments on the attribution of small fractions of the same type to Alexander I of Macedon <i>Χρήστος Γκατζόλης, Σελήνη Ψωμά Christos Gatzolis, Selene Psoma</i> 617
Αργυρό ριπίδιο από την πόλη της Ρόδου Silver fan from the city of Rhodes <i>Βασιλική Πατσιαδά Vassiliki Patsiada</i> 535	Sacerdotal vessels and jewellery Ιερατικά αγγεία και κοσμηματοτεχνία <i>Δέσποινα Ιγνατιάδου Déspoiina Ignatiadou</i> 621
Νέο ψηφιδωτό δάπεδο από τη Βέροια New mosaic floor from Veroia <i>Νεκτάριος Πουλακάκης Nektarios Poulakakis</i> 545	Συνθήκη συμμαχίας Ιεραπυτνίων - Απταραίων Treaty of alliance between Hierapytna and Aptaera <i>Βίλη Αποστολάκου Vili Apostolakou</i> 629
Πήλινη ημίτομη μήτρα λύχνου πρωτοβυζαντινών χρόνων από την Κω και ζητήματα εργαστηρίων κατασκευής λύχνων στα Δωδεκάνησα Clay upper matrix of an early byzantine lamp from Kos and associated issues concerning lamp production workshops in the Dodecanese <i>Αγγελική Κατσιώτη Aggeliki Katsiotti</i> 555	Αδημοσίευτες επιγραφές άγνωστης προέλευσης από το επιγραφικό σύνταγμα (corpus) του πρώην νομού Ρεθύμνης Unpublished inscriptions of unknown provenance from the epigraphical corpus of the Rethymno prefecture <i>Γιάννης Τζιφόπουλος Yannis Tzifopoulos</i> 637
V. Λατρείες, ταφικά έθιμα	Statiēni: μια οικογένεια απελεύθερων σε λατινική επιγραφή από την περιοχή του Δρυμού Statiēni: A family of freedmen in a latin inscription from the region of Drymos <i>Ηλίας Σβέρκος Elias Sverkos</i> 643
Η λατρεία του Διονύσου στην Έδεσσα The cult of Dionysus at Edessa <i>Εμμανουήλ Βουτιράς Emmanouil Voutiras</i> 563	Άνθρωποι, ιδέες και αγαθά στα κύματα της Αδριατικής: οι επαφές μεταξύ Ιταλίας και δυτικής Πελοποννήσου μέσα από τις γραπτές πηγές και τα υλικά κατάλοιπα (3 ^{ος} -1 ^{ος} αι. π.Χ.) People, ideas and goods across the Adriatic: contacts between Italy and the western Peloponnese in the light of written sources and material culture, 3 rd -1 st c. BC <i>Σοφία Ζουμπάκη Sophia Zoumbaki</i> 653
Η λατρεία του θεού Διονύσου στη Λήμνο και ο λήμνιος οίνος The worship of Dionysus god in Lemnos and the wine of Lemnos <i>Λίλλιαν Αχειλάρα Lillian Acheilara</i> 569	

Αδημοσίευτες επιγραφές άγνωστης προέλευσης από το επιγραφικό σύνταγμα (corpus) του πρώην νομού Ρεθύμνης

Το Εργαστήριο Παπυρολογίας και Επιγραφικής του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης σε συνεργασία με την ΚΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο Ρέθυμνο εκπόνησε από το 1998 έως το 2001 επιγραφική έρευνα του πρώην νομού Ρεθύμνης με στόχο τη σύνταξη Καταλόγου των Επιγραφών του Μουσείου Ρεθύμνου και τη συγκρότηση Αρχείου των Επιγραφών¹. Μεταξύ των αδημοσίευτων επιγραφών εντοπίστηκαν και μερικές των οποίων ο τόπος προέλευσης παραμένει άγνωστος, και από τις οποίες παρουσιάζονται τέσσερις επιτύμβιες.

1. (αρ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνου Ε 172) (Εικ. 1). Μαρμάρινη, ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη πιθανής προέλευσης από τις πόλεις Αξό, Ελεύθερνα, Σύβριτο, Ρίθυμνα ή Λάππα. Φέρει αποκρούσεις κατά τόπους και είναι σπασμένη πάνω δεξιά και κάτω αριστερά και δεξιά. Στην ενεπίγραφη επιφάνεια υπάρχει μαύρο ίζημα, ενώ στην πίσω πλευρά ίχνη επεξεργασίας υποδηλώνουν ότι ο λίθος αρχικά ίσως είχε τη μορφή στήλης με αετωματική επίστεψη.

Διαστάσεις: ύψος 0,41 μ., πλάτος 0,37 μ., πάχος 0,142 μ., διάστιχο 0,015-0,025 μ., ύψος γραμμάτων 0,032-0,035 μ.

1^{ος} αι. π.Χ. - 2^{ος} αι. μ.Χ.

vacat ca 0,07 μ.

Ἡδιστος

Ἡ Νίκας

4 Ἡ υἱός.

vacat ca 0,16 μ.

Στ. 3: το όμικρον σώζεται αμυδρά, θα μπορούσε να είναι και θήτα.

Στ. 2-3: οι λέξεις έχουν χαραχθεί στο κέντρο της ενεπίγραφης επιφάνειας.

Η χρονολόγηση βασίζεται στο σχήμα των γραμμάτων, οι κεραίες των οποίων απολήγουν σε έντονους ακρέμονες, με χαρακτηριστικότερα σχήματα αυτά του Η (η οριζόντια δεν εφάπτεται στις κάθετες) και του «τετράγωνου» Σ (βλ. Ghinatti 2001, 109-110, 115-116).

Το όνομα Ἡδιστος μαρτυρείται σε αρκετές περιοχές (LGPN, στο λ.). Στην Κρήτη απαντούν σε επιγραφές της Λύττου τα Ἡδίστα-η (IC I.xviii.107, 2^{ου}-1^{ου} αι. π.Χ.) και Νείκα/Νίκα-η (IC I.xviii.133, 1^{ου}-2^{ου} αι. μ.Χ.). Αξίζει να σημειωθεί η χρήση του μητρω-

1. Μικρόν, αντί πολλών, αντίδωρον προς τιμήν της Κατερίνας Ρωμιοπούλου. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στη Μ. Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Προϊσταμένη της ΚΕ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, και στις αρχαιολόγους Ει. Γαβριλάκη, Ν. Καραμαλίκη και Εύα Τέγου για τη συνεργασία τους στο πρόγραμμα, στις Στ. Οικονόμου και Ν. Σπανού για τις αποτελεσματικές μας έρευνες στην αποθήκη του Μουσείου και κατά χώραν, και στο προσωπικό του Μουσείου Ρεθύμνου για τις διευκολύνσεις τους. Για τις ιδιαίτερα χρήσιμες και ουσιαστικές παρατηρήσεις και υποδείξεις είμαι ευγνώμων στον Άγγ. Χανιώτη, τον Ηλ. Σβέρκο και τον Στ. Φραγκουλίδη. Για το ερευνητικό πρόγραμμα, βλ. Τζιφόπουλος 2006β και για τα πορίσματά του, βλ. Τζιφόπουλος 2006α, 2004-2009, 2009α, 2009β, 2010α, 2010β, 2010γ, 2010δ, 2011α, 2011β, υπό έκδοση 1, υπό έκδοση 2.

Γιάννης Τζιφόπουλος

Καθηγητής

Τμήμα Φιλολογίας

Φιλοσοφική Σχολή

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

tzif@lit.auth.gr

νύμου αντί του πατρωνύμου στο κείμενο (Ήδιστος γιος της Νίκας/ης), χρήση η οποία ιδιαίτερα στην Κρήτη δεν είναι σπάνια, όπως έχει δείξει ο Άγγελος Χανιώτης².

2. (αρ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνου Ε 174) (Εικ. 2). Τμήμα ενεπίγραφης, επιτύμβιας ασβεστολιθικής πλάκας, σπασμένο ολόγυρα. Η πίσω επιφάνεια είναι αδρά επεξεργασμένη, ενώ η ενεπίγραφη απολεπίζεται.

Διαστάσεις: ύψος 0,27 μ., πλάτος 0,335 μ., πάχος 0,06 μ., διάστιχο 0,02 μ., ύψος γραμμάτων 0,04-0,055 μ. (πλάτος κεραίων 0,006 μ.).

3^{ος} - 2^{ος} αι. π.Χ.

[-]ανδρα[-]

[-]ρομβισ[-].

3 *vacat* ca 0,13 μ.

Στ. 1: το κάτω τμήμα της δεξιάς πλάγιας ενός Α ή Λ. Μετά το τελευταίο Α ίχνος κεραίας.

Στ. 2: το πάνω τμήμα ενός Ρ ή Ο.

Η χρονολόγηση βασίζεται στο σχήμα των γραμμάτων, οι κεραίες των οποίων καμπυλώνουν, με χαρακτηριστικότερα, σύμφωνα με τον πίνακα του Άγγελου Χανιώτη (1996, 452-459), τα: Β4, Μ6, Ο4, Ρ4, Σ1 αλλά «τετράγωνο» (βλ. και Ghinatti 2001, 115-116).

Η συμπλήρωση των ονομάτων δεν είναι εφικτή εξαιτίας της αποσπασματικής κατάστασης της στήλης. Στον στ. 2 η ακολουθία των γραμμάτων παραπέμπει κατά πάσα πιθανότητα στο αρσενικό όνομα Στρόμβις³ (ή στο αμάρτυρο θηλυκό Στρομβίς, όπως πρότεινε ο Άγγελος Χανιώτης), αν και η ονομαστική δικαιολογείται μόνον εάν στον στ. 1 είχε χαραχθεί το πατρώνυμο σε γενική ή ένα άλλο όνομα σε ονομαστική, σε περίπτωση κατά την οποία η στήλη μνημόνευε δύο νεκρούς (βλ. π.χ. IC II.xxiv.8 και 10).

Ο λίθος, ο τρόπος χάραξης και το όνομα [Στ]ρομβισ[-] παραπέμπουν στην Αξό ως πιθανό τόπο προέλευσης της επιγραφής⁴.

3. (αρ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνου Ε 192) (Εικ. 3). Τμήμα επιτύμβιας ασβεστολιθικής στήλης με εγχάρκτη αετωματική επίστεψη. Είναι σπασμένη κάτω και φέρει αποκρούσεις στην πίσω, δεξιά και πάνω πλευρά, και κατά τόπους στην ενεπίγραφη επιφάνεια. Η ενεπίγραφη επιφάνεια έχει ύψος 0,29 μ., τα γράμματα του πρώτου στίχου εφάπτονται στο κάτω μέρος της εγχάρκτης επίστεψης, η οποία χρησιμοποιείται ως οδηγός, ενώ τα γράμματα του δεύτερου στίχου εφάπτονται σε αυτά του πρώτου και είναι πιο αμυδρά λόγω φθοράς κυρίως στο μέσον του στίχου.

Διαστάσεις: ύψος 0,385 μ., πλάτος 0,29 μ., πάχος 0,11 μ., ύψος γραμμάτων 0,025-0,055 μ.

2. Χανιώτης 2002 (SEG 52.827, 862).

3. Μαρτυρείται μόνο στη Μήλο σε επιγραφή του 4^{ου} αι. π.Χ. (IG XII.3.1176) βλ. και Bechtel 1917, 605 και LGPN, στο λ. και τα παρόμοια: *Στρόμβος*, *Στρόμβων*, *Στρομβιχίδας*/*Στρομβιχίδης*, *Στρόμβιχος*, *Στρομβυλίων*.

4. Βλ. παρόμοιο τρόπο χάραξης στην επιγραφή της *Σώτειρας Στρομβι* από την Αξό (Τζιφόπουλος 2006α, 139-140 αρ. 2).

2^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ.

ΑΝΔΡΟ.[.]

ΜΙΣ[...]ΑΔΑ (ή ΜΙΣ[...]ΑΔΑ)]

3 *vacat* ca 0,17 μ.

Στ. 1: μετά το Ο υπάρχει αμυδρό ίχνος αδιάγνωστης κεραίας.

Στ. 2: το πρώτο γράμμα Ν ή Μ. Από το Σ, η πάνω και κάτω οριζόντιες. Από το πρώτο Α, αμυδρά ίχνη των πλάγιων κεραίων, από το δεύτερο, οι κάτω απολήξεις των πλάγιων κεραίων και ίχνη της «σπασμένης» εσωτερικής. Τα γράμματα είναι μικρότερα κατά το ήμισυ από αυτά του πρώτου στίχου, και η απόσταση μεταξύ των τριών πρώτων και των τριών τελευταίων γραμμάτων επιτρέπει την αποκατάσταση 3-4 γραμμάτων. Τα τρία πρώτα γράμματα σε σύγκριση με τα τρία τελευταία του στίχου σώζονται εντονότερα, αν και όχι όπως αυτά του στ. 1, γεγονός το οποίο ίσως οφείλεται σε ατελές σβήσιμο (*rasura*) παλαιότερης επιγραφής, όπως πρότεινε ο Άγγελος Χανιώτης. Όμως, ούτε η αυτοψία του λίθου ούτε το έκτυπο επιτρέπουν να αποκλειστεί μία από τις δύο εκδοχές, δηλαδή μετά το Σ τα ίχνη των γραμμάτων να οφείλονται σε φθορά ή απρόσεκτο σβήσιμο παλαιότερης επιγραφής.

Η χρονολόγηση βασίζεται στο σχήμα των γραμμάτων, χαρακτηριστικότερα των οποίων, σύμφωνα με τον πίνακα του Χανιώτη (1996, 452-459), είναι τα: Α5, Ν4, Ο4, Ρ4.

Παρά το γεγονός ότι η στήλη σώζει το αριστερό και δεξιό πέρασ, η συμπλήρωση των ονομάτων δεν είναι εφικτή εξαιτίας της φθοράς. Μία πιθανή αποκατάσταση του ονόματος του νεκρού είναι: *Ἀνδρό[θε]μ[ις]*⁵, ενώ η κατάληξη [...]*άδα* του πατρωνύμου (ή ενός ονόματος παλαιότερης επιγραφής [...]*άδα*)] παραπέμπει στα ονόματα Νικάδας, Συλάδας, Σωτάδας, Τασκάδας, και Χαρμάδας⁶, από τα οποία τα Σωτάδας και Χαρμάδας είναι προτιμητέα, γιατί μαρτυρούνται σε επιγραφές της Ελεύθερνας, της Συβρίτου, της Ρίθυμνας και της Λάππας⁷, πόλεις από τις οποίες κατά πάσα πιθανότητα προέρχεται η επιγραφή.

5. Απαντά σε επιγραφή ελληνιστικών χρόνων της Πολυρρήνιας (IC II.xxiii.37), αλλά και στη Θήρα και στη Σάμο (LGPN, στο λ.).

6. Στην Κρήτη από τα ονόματα αυτά το Τασκάδας απαντά μόνο στην Πολυρρήνια (IC II.xxiii.36, 39 και LGPN, στο λ.), το Νικάδας απαντά μόνο σε επιγραφή της παραθαλάσσιας Σουλίας (IC II.xxv.24), οπότε παραμένει ανοιχτό το ενδεχόμενο το όνομα να μην είναι κρητικό, και το Συλάδας είναι μέχρι στιγμής μοναδικό, όπως έδειξε η έρευνα στο <http://www.lgpn.ox.ac.uk/database/lgpn.php> και στο <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main> (πρόσβαση 8 Απριλίου 2011)· απαντά σε μολύβδινο βλήμα άγνωστης προέλευσης από τη δυτική Κρήτη (IC II.xxx.16), το οποίο είδε η Μ. Guarducci στο Μουσείο Χανίων, ενώ δεν συζητείται από τον Bechtel 1917, 412.

7. Το όνομα Σωτάδας (LGPN, στο λ.) απαντά στη Σύβριτο (IC II.xxvi.19) και τη Ρίθυμνα (IG XII.6.1.217 στ. 8), ίσως στη Σουλία (IC II.xxv.24) και τη Λάππα (IC II.xvi.5), αλλά και στη Λύττο (IC I.xviii.9, 95, 122), την Ολούντα (IC I.xxii.4B), τη Γόρτυνα (IC IV.259, 266, 349, 363, 381, SEG 41.757 και 45.1293, Τζιφόπουλος 2010γ, 357-358 αρ. 1, 367) και ίσως στο Σαμύνιο ιερό (IC III.vii.18). Το όνομα Χαρμάδας (LGPN, στο λ.) απαντά στη Λάππα (IC II.xvi.19), την Ελεύθερνα (Τζιφόπουλος 2009α, 115-116 αρ. 9) και την Ίτανο (IC III.iv.45).

Εικ. 1. Μουσείο Ρεθύμνου E172.

4. (αρ. ευρ. Μουσείου Ρεθύμνου E 196) (Εικ. 4). Τμήμα επιτύμβιας ασβεστολιθικής στήλης, σπασμένο πάνω αριστερά, με φθορές κατά τόπους και αποκρουσμένη την πίσω επιφάνεια. Στο κάτω τμήμα φέρει διακόσμηση από εγχάρακτες και ανάγλυφες ταινίες και σύμφυτο στέλεχος. Ο λίθος, ο τρόπος χάραξης και η σύνταξη του κειμένου παραπέμπουν στη Σύβριτο ως τόπο πιθανής προέλευσης της επιγραφής.

Διαστάσεις: ύψος 0,35 μ., πλάτος 0,283 μ., πάχος 0,08 μ.
 Διαστάσεις ενεπίγραφης επιφάνειας: ύψος 0,17 μ., πλάτος 0,26 μ., πάχος 0,07 μ., ύψος γραμμάτων 0,025-0,033 μ., οδηγοί χάραξης ύψους 0,03 μ.

1^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.

- [---?]
 [...]ος Νε.
 3 [...]ην τὸν ἴ-
 [δι]ον υἰὸν ὕ μνή-
 μης ὕ χάριν ὕ ἐ-
 6 τῶν ὕ (φύλλο κισσοῦ) ἰε' ὕ (φύλλο κισσοῦ).

Στ. 1: δεν είναι βέβαιον ότι το όνομα του αναθέτη με κατάληξη -ος ήταν χαραγμένο ολόκληρο στον στ. 2.

Στ. 2: μετά το Ε σώζεται ο ακρέμων πιθανόν κάτω οριζόντιας κεραίας.

Στ. 3: μετά το Ι, κενή θέση γράμματος.

Στ. 4: μετά το δεύτερο Ν, κενή θέση γράμματος.

Εικ. 2. Μουσείο Ρεθύμνου E174.

Στ. 5: μετά το Σ, το Ν και το Ε, κενές θέσεις γράμματος. Το μηνοειδές σχήμα του Ε (τα άλλα δύο στους στ. 2 και 6 είναι τετράγωνα) ακολουθεί το σχήμα του Σ, αλλά η πάνω απόληξη προεκτείνεται προς τα κάτω και εφάπτεται της οριζόντιας, η οποία και αυτή έχει κλίση προς τα κάτω, με αποτέλεσμα το σχήμα e.

Στ. 6: το πρώτο γράμμα Γ ή Τ. Μετά το Ν και το Ε, κενές θέσεις γράμματος και ο αριθμός 15 μεταξύ δύο φύλλων κισσοῦ.

Η χρονολόγηση βασίζεται στο σχήμα των γραμμάτων, οι κεραίες των οποίων απολήγουν σε έντονους ακρέμονες, οι περισσότεροι από τους οποίους εφάπτονται ή και προεκτείνονται κάτω από τον οδηγό. Η χάραξη των γραμμάτων δεν είναι πρόχειρη και γενικά ακολουθεί τους οδηγούς με χαρακτηριστικότερα σχήματα γραμμάτων αυτά του Α, Μ, Ρ, Σ (μηνοειδές ανοιχτό) και Ω (ανοιχτό) (βλ. Ghinatti 2001, 109-110, 115-116).

Από το πατρώνυμο του νεκρού στους στ. 1-2 σώζεται μόνο η κατάληξη -ος, ενώ και το όνομα του γιου, στους στ. 2-3, είναι δύσκολο να αποκατασταθεί παρά το ότι σώζεται η αρχή και η κατάληξη του ονόματος σε αιτιατική: Νε...ην. Από την έρευνα στο LGPN τα προς συμπλήρωση πιθανά ονόματα με 3-5 γράμματα μεταξύ της αρχής του ονόματος και της κατάληξης του ανέρχονται σε 25⁸, χωρίς κάποιο από αυτά να μαρτυρείται στις πόλεις Αξό, Ελεύθερνα, Σύβριτο, Ρίθυμνα και Λάππα.

Η σύνταξη του κειμένου της επιτύμβιας επιγραφής δεν είναι η συνήθης σε σύγκριση με τα αντίστοιχα κείμενα της

8. Πρόσβαση 8 Απριλίου 2011 στο <http://www.lgpn.ox.ac.uk/database/lgpn.php>: Νεαγένης, Νεάλκης, Νεάνθης, Νεαρχίδης, Νεμονής, Νεογένης, Νεοκλής, Νεοκούδης, Νεοκράτης, Νεοκρέτης, Νεοκύδης, Νεομένης, Νεομήδης, Νεοπέιθης, Νεοποίης, Νεοτέλης, Νεότης, Νεοφάνης, Νεστοκλής, Νεστόρης, Νευγένης, Νευκλής, Νευκράτης, Νευκλής, Νεωκράτης. Τα υπόλοιπα εννέα ονόματα φέρουν περισσότερα των πέντε γραμμάτων: Νεανδρίδης, Νειλοσθένης, Νειλωνίδης, Νεμοκράτης, Νεοκλείδης, Νεοκροντίδης, Νεστογένης, Νεστοκράτης, Νεστορίδης.

Εικ. 3. Μουσείο Πεθύμνου E192.

Εικ. 4. Μουσείο Πεθύμνου E196.

ίδιας περιόδου από τις πόλεις Αξό, Ελεύθερνα, Σύβριτο, Ρίθυμνα και Λάππα αλλά και από την υπόλοιπη Κρήτη. Στην πλειονότητα των επιτύμβιων επιγραφών το όνομα του συγγενικού προσώπου το οποίο φέρει την ευθύνη για τον ενταφιασμό και το μνημείο τίθεται σε πτώση ονομαστική και το όνομα του νεκρού σε πτώση δοτική λόγω του εννοούμενου ρήματος με τη σημασία «αφιερώνω, κατασκευάζω, στήνω/τοποθετώ»⁹, ενώ ακολουθεί η φράση *μνήμης/μνείας χάριν* vel sim. και μερικές φορές και η ηλικία του νεκρού με αρκετές παραλλαγές¹⁰. Στη συγκεκριμένη επιγραφή αντί της συνηθέστερης δοτικής χρησιμοποιείται η αιτιατική πτώση, ως εάν επρόκειτο για τιμητική επιγραφή. Η σύνταξη αυτή είναι σπάνια και απαντά σε επτά μόνον επιτύμβιες επιγραφές της Κρήτης, από τις οποίες οι έξι χρονολογούνται μεταξύ του 1^{ου} και του 3^{ου} αι. μ.Χ.: από τους Αρκάδες¹¹, την Ιεράπτυνα¹², τη Σηταία¹³, την Κνωσό¹⁴,

το Ηράκλειο¹⁵, τη Φαιστό¹⁶ και σε επιγραφή του 3^{ου} - 2^{ου} αι. π.Χ. από την Κάντανο¹⁷. Αν και δεν πρόκειται για δημόσια ανάθεση, περίπτωση κατά την οποία η σύγχυση τιμητικής και επιτύμβιας επιγραφής θα ήταν ίσως επιθυμητή, εντούτοις εντύπωση προκαλεί ότι σε σπάνιες περιπτώσεις το κείμενο των δημοσίων τιμητικών/επιτύμβιων επιγραφών μάλλον επηρέασε και τα αντίστοιχα ιδιωτικά¹⁸.

Αυτές οι τέσσερις νέες επιτύμβιες επιγραφές, παρά τον σύντομο και αποσπασματικό τους χαρακτήρα, προσθέτουν στην κρητική επιγραφική: ένα ακόμη παράδειγμα χρήσης μητρωνύμου (αρ. 1: Ἡδιστος γιος της Νίκας) με προέλευση την Αξό, την Ελεύθερνα, τη Σύβριτο, τη Ρίθυμνα ή τη Λάππα, τα αποσπασματικά ονόματα [-]ΑΝΔΡΑ. | [Στ]ρομβισ[-] (αρ. 2) με πιθανή προέλευση την Αξό, τα ονόματα Ἄνδρ[ο]θε[ι]μις² [Σωτ-, Χαρμ]άδα (αρ. 3) με προέλευση την Ελεύθερνα, τη Σύβριτο, τη Ρίθυμνα ή τη Λάππα, και τέλος, τον δεκαπεντάχρονο γιο Νε[.]...]ην με πιθανή προέλευση τη Σύβριτο.

9. Βλ. π.χ. τις επιτύμβιες επιγραφές της Αξού (IC II.v.39-40, 43-46), της Ελεύθερνας (IC II.xii.34 και 40), της Ρίθυμνας (IC II.xxiv.5) και της Συβρίτου (IC II.xxvi.4-6, 9-13, 15-17, 21-25), και Guarducci 2008, 444-455.
10. Παραλλαγές της συνήθειας αυτής, με το όνομα του νεκρού σε πτώση γενική ως κτητική στο εννοούμενο *σήμα/μνήμα*, απαντούν σε επιτύμβια επιγραφή της Λάππας (IC II.xvi.18) ή, σε πτώση ονομαστική, σε επιτύμβιες επιγραφές της Αξού (IC II.v.41), της Ελεύθερνας (IC II.xii.37-38), της Λάππας (IC II.xvi.17, 19-21, 23-25), της Ρίθυμνας (IC II.xxiv.8, 10-11) και της Συβρίτου (IC II.xxvi.7, 12, 18-20).
11. IC I.v.33: Ειρήνα | Εὐτυχίωνα | τὸν ἄνδρα | μνήμης χάρι|ν. vac.
12. IC III.iii.39: Πόϊμνη | Κατάπλο|ον τὸν | εἶδιον | ἄνδρα | μ<νή>μη|[ς] χάρι|ν.
13. IC III.viii.3: Ἡρακλείην | Ὀνασίμα | μνήμης | χάρι|ν, για την οποία η Μ. Guarducci παρατηρεί: «mulieris defunctae nomen casu accusativo expressum esse notandum est; at num apographum rectum sit dubito» (IC III, 166).
14. IC I.viii.30: Π(όπλιος) Σέργιος | Ἐπαφρ[ό]διτος | κατασκευάσας ἑαυτῶ |

- Αὐγουρεῖναν τήν | σύμβιον ἔθηκεν | μνήμης χάρι|ν.
15. IC I.xi.2: Ἄρσας Ἴσο[κλει]δου τήν | ἑαυτῆς θυγατέρα Ἡδ[-] | καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῆς | μνήμης ἔν<ε>κεν.
 16. IC I.xxiii.20: Σωσιβια|νὸν μνή|μης vac. χά|ρι|ν.
 17. IC II.vi.7: Πυρρίας : Πυρρία | Ὑπερβάλλωνος : Μενεκάρτην, για την οποία η Μ. Guarducci παρατηρεί: «titulus ita fortasse intellegendus est ut Pyrrhiae Pyrrhiae filius monumentum hoc Menecarti Hyperballonis filio dicaverit; at v. 2 patronymicum ante ipsius defuncti nomen scriptum esse valde mirum est» (IC II, σελ. 88).
 18. Για τη χρήση της δοτικής και της αιτιατικής σε επιτύμβιες επιγραφές, βλ. Mendikarova 2003 και τη συζήτηση στους Αδάμ-Βελένη & Σβέρκος 2008, 23-26 με τις αντίστοιχες σημειώσεις και τη βιβλιογραφία.

Publication of four new funerary inscriptions from the epigraphical corpus of the Rethymno Prefecture: the marble stele of Hedistos, son of Nika, from one of the cities of Axos, Eleutherna, Sybritos, Rithymna or Lappa; the limestone stele of [-]andra.[-] [St]rombis[-] probably from Axos; the limestone stele of Andro[the]mis? [Sot- or Charm]ada from Eleutherna, Sybritos, Rithymna or Lappa; and the limestone stele of the fifteen year-old son Ne[...].en, probably from Sybritos.

ABSTRACT

Unpublished inscriptions of unknown provenance from the epigraphical corpus of the Rethymno prefecture

Yannis Tzifopoulos

Βιβλιογραφία

- ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ & ΣΒΕΡΚΟΣ 2008. Π. Αδάμ-Βελένη & Η.Κ. Σβέρκος, «Μ. Ούλιππος Ίουλιανός, ἡγεμὼν τῆς Μακεδόνων ἐπαρχείας», στο Η.Κ. Σβέρκος (επιμ.), Πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου Επιγραφικής, Θεσσαλονίκη 24-25 Νοεμβρίου 2001, Θεσσαλονίκη, 13-30.
- BECHTEL 1917. F. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle.
- GHINATTI 2001. F. Ghinatti, «Problemi di Epigrafia cretese: la diffusione della koiné», *Minima Epigraphica et Papyrologica* 6, 35-142.
- GUARDUCCI 2008. M. Guarducci, Η ελληνική επιγραφική από τις απαρχές ως την ύστερη ρωμαϊκή αυτοκρατορική περίοδο, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, εποπτεία-βιβλιογραφική ενημέρωση Σ. Ανεζίρη – Χ. Κριτζάς & Κ. Μπουραζέλης, Αθήνα (= Epigrafia greca dalle origini al tardo impero. Roma 1987).
- IC. M. Guarducci (επιμ.), *Inscriptiones Creticae, opera et consilio Fridrici Halbherr collectae*, τόμ. I-IV (Roma 1935-1950).
- IG XII.3. F. Hiller von Gaertringen (επιμ.), *Inscriptiones Graecae*, τόμ. XII: *Inscriptiones Insularum Maris Aegaei Praeter Delum*, fasc. 3: *Inscriptiones Symes, Teutlussae, Teli, Nisyri, Astypalaeae, Anaphes, Therae et Therasiae, Pholegandri, Meli, Cimoli* (Berlin 1898-1904).
- IG XII.6.1. K. Hallof (επιμ.), *Inscriptiones Graecae*, τόμ. XII: *Inscriptiones Insularum Maris Aegaei Praeter Delum*, fasc. 3: *Inscriptiones Chii et Sami, pars 1: Inscriptiones Sami insulae* (Berlin 2000).
- LGPN. P.M. Fraser & E. Matthews (επιμ.) et al., *Lexicon of Greek Personal Names*, τόμ. I: Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica, τόμ. II: Attica, τόμ. IIIA: Peloponnese, Western Greece, Sicily, and Magna Graecia, τόμ. IIIB: Central Greece: From the Megarid to Thessaly, τόμ. IV: Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea (Oxford 1987, 1994, 1997, 2000, 2005).
- MENDIKAROVA 2003. I. Mendikarova, «The Accusative of the Name of the Deceased in Latin and Greek Epitaphs», *ZPE* 143, 117-134.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2006α. Y.Z. Tzifopoulos, «The Archive of Inscriptions of the Rethymno Prefecture: Results, Prospects and New Discoveries in Axos, Crete», στο Ε. Γαβριλάκη & Γ.Ζ. Τζιφόπουλος (επιμ.), Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα. Περιβάλλον, Αρχαιολογία, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνιολογία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Πάνορμο 24-30 Οκτωβρίου 2003, τόμ. 4: Ελεούθερνα - Αξός, Ρέθυμνο, 137-145.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2006β. Y.Z. Tzifopoulos, «The Archive of Inscriptions of the Rethymno Prefecture: Results and Prospects», στο Α. Καλοκαιρινός (επιμ.), Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ελούντα 1-6 Οκτωβρίου 2001, τόμ. Α5, Ηράκλειο, 207-214.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2004-2009. Γ.Ζ. Τζιφόπουλος, «Επιγραφές Συβρίτου Νομού Ρεθύμνης», *HOROS* 17-21, 567-578.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2009α. Y.Z. Tzifopoulos, «The Inscriptions», στο P.G. Themelis (επιμ.), *Ancient Eleutherna Sector I*, τόμ. 1, Αθήνα, 101-152.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2009β. Y.Z. Tzifopoulos, «Two Unpublished Inscriptions from the Rethymno Prefecture», στο Á. Martínez Fernández (επιμ.), *Estudios de Epigrafía Griega, Publicaciones Institucionales, Investigación 1, La Laguna-Tenerife*, 525-532.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2010α. Y.Z. Tzifopoulos, *Paradise Earned: the Bacchic-Orphic Gold Lamellae of Crete*, Center for Hellenic Studies, Hellenic Series 23, Washington, DC and Cambridge, MA.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2010β. Y.Z. Tzifopoulos, «The Derveni Papyrus and the Bacchic-Orphic Epistomia», *Trends in Classics* 2, 31-63 (Derveni Papyrus Symposium, Center for Hellenic Studies, Harvard University, Washington DC, July 7-9, 2008, υπό έκδοση).
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2010γ. Y.Z. Tzifopoulos, «Proxeny and Citizenship Awards by Sybritos, Crete», στο G. Reger – F.X. Ryan & T.F. Winters (επιμ.), *Studies in Greek Epigraphy and History in Honor of Stephen V. Tracy*, *Études* 26, Bordeaux, 355-368.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2010δ. Γ.Ζ. Τζιφόπουλος, «Ταλλαῖον Ἄντρον παλίμψηστον», στο Μ. Ανδριανάκης & Ι. Τζαχίλη (επιστ. επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1*, Πρακτικά της 1^{ης} Συνάντησης, Ρέθυμνο 28-30 Νοεμβρίου 2008, Ρέθυμνο, 670-685.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2011α. Y.Z. Tzifopoulos, «Centre, Periphery, or Peripheral Centre: a Cretan Connection for the Gold Lamellae of Crete», στο R.G. Edmonds III (επιμ.), *The "Orphic" Gold Tablets and Greek Religion: Further Along the Path*, Cambridge, 165-199.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ 2011β. Y.Z. Tzifopoulos, «Eleuthernaean Pilgrims inside the Melidoni Cave (Tallaeum Antrum)», στο O. Palagia & H.R. Goette (επιμ.), *Sailing to Classical Greece: Papers on Greek Art, Archaeology and Epigraphy presented to Petros Themelis*, Oxford, 79-84.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ (ΥΠΟ ΕΚΔΟΣΗ 1). Γ.Ζ. Τζιφόπουλος, «Το επιγραφικό σύνταγμα (corpus) της Επαρχίας Αγίου Βασιλείου του Νομού Ρεθύμνης», στο Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Η πρώτη επαρχία Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνου από την αρχαιότητα έως σήμερα: Περιβάλλον, Αρχαιολογία, Ιστορία, Κοινωνία», Σπήλι-Πλακιάς, 19-23 Οκτωβρίου 2008.
- ΤΖΙΦΟΠΟΥΛΟΣ (ΥΠΟ ΕΚΔΟΣΗ 2). Γ.Ζ. Τζιφόπουλος, «Το επιγραφικό σύνταγμα (corpus) της Επαρχίας Αμαρίου του Νομού Ρεθύμνης», στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο «Η επαρχία Αμαρίου από την αρχαιότητα έως σήμερα (Περιβάλλον, Αρχαιολογία, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνία), Φουρφουράς και Αποστόλοι», 27-31 Αυγούστου 2010.
- ΧΑΝΙΩΤΗΣ 1996. A. Chaniotis, *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, *HABES* 24, Stuttgart.
- ΧΑΝΙΩΤΗΣ 2002. A. Chaniotis, «Some Cretan Bastards», *Cretan Studies* 7, 51-57.